

La documentació de les Germanies: els processos contra els agermanats

[The historical documentation of the Germanies {revolt of the brotherhoods}: criminal proceedings against the twinned]

PABLO PÉREZ GARCÍA

Universitat de València

pablo.perez@uv.es

ORCID: 0000-0003-1560-6032

RESUM: En aquest treball es denuncia l'absència de memòria pública en complir-se el cinquè centenari de la revolta agermanada, al mateix temps que s'encareix la importància de la documentació històrica per a l'estudi i el coneixement del conflicte. Es passa revista als arxius i sèries que custodien aquesta documentació tan rica, s'adverteix sobre el risc de desaparició d'alguns registres i s'hi subratlla la transcendència informativa dels processos penals incoats als responsables de la revolta. Finalment, s'hi ofereix una breu síntesi del contingut d'un parell de destacats processos penals, algun dels quals ha merescut, fins i tot, una edició íntegra.

PARAULES CLAU: Germania, història, memòria, documentació històrica, procediments penals.

ABSTRACT: In this work, the absence of public memory is denounced on the fifth centenary of the Germania's revolt, while the importance of historical documentation for the study and knowledge of the conflict is stressed. The files and series that guard such rich documentation are reviewed, the risk of disappearance of some records is warned and the informational significance of the criminal proceedings brought against those responsible for the revolt is underlined. Finally, a brief synthesis of the content of a couple of outstanding criminal proceedings is offered, some of which have even deserved a full edition.

KEYWORDS: Germania [revolt of the brotherhoods], history, memory, historical documentation, criminal proceedings.

Recepció: 20/03/2021. Acceptació: 30/03/2021. Publicació: 28/10/2021

Davant d'unes jornades convocades amb el lema «La memòria de la Germania» probablement s'hauria de deixar clar des del principi que aquesta contribució dirà relativament poc sobre la memòria del *passat*. En realitat, es pretén reivindicar més aviat la memòria del *present* i potser, fins i tot, la del *futur*. L'anomenada *memòria històrica* —ningú ho ignora a hores d'ara— no és assumpte exclusiu d'historiadors. Constitueix una d'aquestes matèries obertes a especialistes, a experts, a aficionats i a llecs que solem posar en relació amb la categoria kantiana, popularitzada per Jürgen Habermas, de l'Öffentlichkeit ('esfera pública'). Amb independència que Habermas, amb la seua hermenèutica de l'Öffentlichkeit, li pugua haver calçat el cànon de Praxíteles al concepte una poc més enredat i térbol de l'Öffentliche Meinung ('opinió pública'), no hi ha cap dubte que, per a parlar de la *memòria* únicament cal la voluntat i l'audàcia de *prendre la paraula*.

I qui ha alçat la seua veu durant els últims anys per a recordar que fa cinc segles es va produir a València *una cosa* anomenada Germania? Que jo sàpia, només els acadèmics: la Universitat, els seus professors i els seus doctors. Molt excepcionalment, ho ha fet també la premsa. La Germania va començar a l'estiu de 1519 i va culminar al desembre de 1522. El seu ressò va poder sentir-se fins a 1524 —any en què la repressió contra els rebels va arribar al seu punt culminant— i encara més lluny si afegim el lent procés de satisfacció de les indemnitzacions de guerra o l'aparició de certs epígons de l'anomenat Encobert en 1529 i 1541. Quina institució pública ha commemorat d'alguna manera el 500 aniversari del naixement de la Germania? Únicament la Universitat de València.¹

1 Coincidint amb el 5é centenari de la Germania, la Universitat de València i la Facultat de Geografia i Història organitzaren el seminari d'investigació «Un conflicte entre dos èpoques: la Germania, 500 anys (1519-2019)» entre el 2 i el 4 de desembre de 2019.

El present treball s'emmarca dins del projecte PURE (Public Renaissance: Urban Cultures of Public Space between Early Modern Europe and the Present) finançat pel programa HERA [Public Spaces: Culture and Integration in Europe (2019-2021)]. Ref.: PCI2019-103749.

Quina altra recordarà el 500 aniversari de l'inici de la guerra de la Germania durant l'estiu de 1521? La Generalitat Valenciana, per descomptat, no. Per al govern autonòmic valencià 2021 és l'Any García Berlanga. El record del genial director i guionista valencià nascut quatre segles després de l'inici d'aquella *guerra civil* del Renaixement serà ple; el de la Germania, nul. Per al 31 de març de 2021 s'anuncia l'exposició «La Germania: un conflicte a la València del Renaixement». Els seus prop de 30 panells —redactats per professors de la Universitat de València— ja estaven llestos al desembre de 2018. Finalment els acollirà el Centre Internacional de Gandia de la mateixa Universitat. Té prevista la seua assistència a la inauguració l'alcalde de la ciutat, l'Excma. Sra. Diana Morant. I punt final...?

1. La documentació de la Germania

Com a investigador, vaig descobrir la Germania fa un quart de segle (Pérez García 1996). Des de llavors, amb una ingenuïtat que hui em sembla infinita, he tractat de persuadir molts estudiants de la importància —de la urgència, fins i tot— de preservar la memòria documental del conflicte. Els he animat a transcriure amb totes les garanties paleogràfiques, diplomàtiques i filològiques uns textos que, de vegades, es troben en un estat proper a la devastació. He procurat convèncer-los de la imprescindibilitat d'una tasca sense la qual cap estudi de naturalesa històrica és possible.² Hi ha documents que van ser destruïts en la pròpia època o van desaparèixer en moments posteriors.³

2 En realitat, la transcendència que atorgue a aquesta tasca no és universalment reconeguda per tots els meus col·legues. Així, algun deixeble meu de màster, com Sergio Risueño, va haver de lamentar que el seu excel·lent treball de transcripció de diversos expedients de la secció Mestre Racional de l'Arxiu del Regne de València (8848 i 8848 bis, el 10160 i 10161) que recollien informació sobre la guerra de la Germania a l'actual província de Castelló, es veiera infravalorat pel tribunal avaluador.

3 La desaparició de documents derivats d'un esdeveniment revolucionari és freqüent. Va succeir amb les Comunitats de Castella i també amb les Germanies de València i Mallorca. A les destruccions degudes a la violència caldria afegir el caòtic —en termes de preservació de les fonts— procés de reunió de proves contra els acusats per rebel·lia i la incúria en la preservació i conservació dels documents als arxius judicials (Pérez García 2013: 42-45).

Però n'hi ha altres que estan perint lentament, corroïts per l'òxid i per unes condicions d'emmagatzematge que no sempre són les òptimes.

Estava *segur* que, arribat el moment —i el 500 aniversari de la revolta semblava un raonablement adequat— les institucions valencianes posarien els mitjans per a revertir aquesta situació, i fins i tot acceptarien patrocinar l'edició d'un *Diplomatari de la Germania* tan ambiciós com el que l'any 2002 havia començat a publicar-se sota el títol de *Diplomatari Borja*.⁴ Però em vaig equivocar. La meua previsió posseïa la bellesa i l'elegància dels epicicles de l'Almagest, però, igual que l'astronomia ptolemaica, no tenia cap fonament. En una altra ocasió he referit amb cert detall les primeres entrevistes que alguns companys de facultat i jo mateix vam tenir amb els representants de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana al desembre de l'any 2017 (Pérez García 2020a: 19). No paga la pena, doncs, insistir més en això.

De documents de la Germania de València, n'hi ha un poc per tot arreu. Tots els arxius valencians que han sobreviscut als insults del temps en posseeixen, i, molts altres no valencians també. La Germania no va afectar només la capital de l'antic Regne de València. Es va estendre per tot el territori i, fins i tot aquelles poblacions que no s'agermanaren —com podria ser el cas de la major part de les viles senyoriales i alguns altres reialencs com Ademús, Bocairent, Morella i Onda— van donar lloc a la redacció de papers sobre la seua actitud o sobre el seu enfrontament amb els agermanats del veïnatge. En realitat, qualsevol document valencià del primer quart de segle XVI permetria documentar aspectes del moviment agermanat. I no només per la seua contribució al coneixement del context històric de la revolta, sinó també pels detalls de tota mena que pot aportar sobre els seus protagonistes.

Posaré uns quants exemples del que pretenc dir. Si no sabérem que el mestre racional Joan Ram Escrivà de Romaní i el procurador fiscal Onofre

4 El projecte va ser presentat a Barcelona pel P. Batllori en 2002. Preveia la publicació d'un total de cinquanta volums des de llavors fins a l'any 2025. <http://eprints.rclis.org/4475/1/Borja.pdf>. Ateses les dificultats de tota classe que han marcat l'empresa, únicament se n'han publicat cinc volums fins al present, l'últim dels quals l'any 2014. <https://www.elsborja.cat/linstitut-internacional-destudis-borgians/publicacions-de-liieb/diplomatari-borja/>

Oller van patir atemptats i amenaces de mort per part de destacats membres de la noblesa valenciana, seria bastant més difícil explicar l'actitud comprensiva del primer cap als agermanats i la completa implicació del segon amb la revolta, fins al punt de ser executat com a rebel i traïdor al rei en 1522. Doncs bé, l'atemptat contra Escrivà apareix documentat en una carta enviada per la vila de Sagunt a la d'Ontinyent en 1517, i les amenaces contra Oller les coneixerem gràcies a una denúncia de 1518 contra la ciutat de València per haver ignorat la llista d'elegibles a les magistratures urbanes o ceda reial (Pérez García 2021: 330 i 344). Encara més: per a esbrinar alguna cosa sobre el que ha passat amb els vassalls mudèjars de Bèlgida després de la batalla de Gandia del 25 de juliol de 1521 serà necessari esperar més de 40 anys fins a trobar els testimonis d'un procés entaulat entre les nobles famílies dels Milà i els Bellvís a mitjan 1564.⁵

Així doncs, no serà difícil localitzar documents sobre el conflicte agermanat, sobre els seus precedents i conseqüències, així com sobre el seu context històric, en arxius com el del Regne,⁶ el Municipal, el de la Diputació, el catedralici i diocesà de la ciutat de València, en el de protocols del Col·legi del Corpus Christi o entre els depòsits manuscrits custodiats a la Biblioteca Valenciana (Col·legi de l'Art Major de la Seda i de la Reial Confraria de la Mare de Déu dels Desemparats). El mateix podria dir-se d'altres arxius territorials, eclesiàstics i locals de les províncies d'Alacant, Castelló i València. Especialment valuosos són els de les catedrals d'Oriola i Sogorb, els municipals de Castelló, Morella, Vila-real, Sogorb, Alzira, Xàtiva, Ontinyent, Alcoi, Alacant i Oriola, o les reproduccions microfilmades de documents sobre les possessions valencianes de la Casa de Medinaceli depositades a Sogorb.

5 Arxiu del Regne de València [ARV], Reial Audiència, Processos, Part Primera, Lletres A, núm. 59.

6 Sens dubte, l'ARV és l'arxiu que més documents sobre la Germania custodia. La importància que tenen és molt elevada ja que, a més dels processos contra els agermanats que tractarem més endavant, conserva la correspondència creuada pel virrei, comte de Melito, amb els governadors de les diferents demarcacions valencianes —Rampston de Vicià, Jeroni de Cabanyelles, Francesc Lluís Bou i Pero Maça— i amb gran part de les viles reials.

Fora ja de l'àmbit pròpiament valencià, nombrosos arxius municipals d'àrees llavors limítrofes —com Requena i d'altres que continuen sent-ho en l'actualitat, com Mallorca, Tortosa, Terol, Conca i Múrcia— ens han permès conèixer millor les relacions de la Germania regnícola amb la mallorquina, o la intervenció en diverses fases de la revolta i la guerra de personatges clau, com el patrici tortosí Lluís Oliver i de Boteller, el batle de Terol, Jeroni Pérez d'Arnal, o dels marquesos de Moya, d'Elx i de Los Vélez, Fernando de Cabrera, Diego de Cárdenas i Pedro Fajardo (Duran 1982). Els arxius generals i nacionals conserven abundant informació sobre la revolta: Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, Arxiu General de Simancas a Valladolid, Arxiu Històric Nacional de Madrid i Arxiu de la Noblesa de Toledo. Entre molts documents, s'hi custodia la correspondència oficial creuada pels regents —l'almirall i conestable de Castella i el cardenal Adrià d'Utrecht— amb les autoritats virregnals: Diego Hurtado de Mendoza, comte de Melito, virrei de València i Aragó; Pere de Cardona, arquebisbe de Tarragona i virrei de Catalunya, i Miguel de Gurrea, lloctinent general del Regne de Mallorca.

També la Reial Acadèmia de la Història atresora un important nombre de documents sobre les Germanies de València i Mallorca, així com sobre els problemes coetanis al Principat de Catalunya, dins de la col·lecció Salazar i Castro, dins de les seccions A i I. En la lletra I majúscula hi ha diferents cartes de l'emperador dirigides al mestre de Montesa, mossén Bernat Despuig, per a demanar la seua ajuda contra els agermanats. En la lletra A majúscula, des del registre 18 fins al 30, trobem una gran quantitat de documents sobre el conflicte, des de les instruccions donades per la cort al virrei, el comte de Melito, fins a la resistència de Xàtiva i Alzira, passant per les cartes enviades des les diferents legacions diplomàtiques, donant compte de la visió que es tenia a Europa sobre les revoltes de València i Mallorca.⁷

7 Sobreïxen, en aquest sentit, les cartes remeses a la cort pel Sr. Juan Manuel, ambaixador a Roma durant la guerra pròpiament dita, és a dir, entre mitjan 1521 i els primers mesos de 1522.

2. Documentació processal sobre la Germania de València

Probablement no hi ha cap font històrica més rica des d'un punt de vista informatiu que aquella destinada a recollir i compilar proves testificals (Pérez García 2013). Els procediments judicials civils i penals no només aporten una infinitat de notícies sobre els assumptes que s'hi aborden. La comparació i la confrontació entre les dades aportades i els relats narrats pels testimonis permet a l'historiador detectar contradiccions i, en ocasions, descobrir nous aspectes o facetes poc o mal il·luminades d'una problemàtica més o menys coneguda. Per això resulta tan important com urgent localitzar-los, preservar-los i estudiar-los. En el cas de la Germania —i, en general, en tots els casos semblants— no són prou els procediments penals incoats contra els líders i responsables de la revolta. Aquest tipus de reaccions socials posseeixen precedents que han de ser, així mateix, delimitats i analitzats, i les seues conseqüències, en no poques ocasions, es projecten més enllà de la cronologia estricta dels fets violents. Així doncs, no resulta estrany —ho hem pogut comprovar ja— recollir informació sobre el conflicte molts anys després d'haver-se produït aquest.

En un treball recent m'he ocupat dels moments previs a l'esclat de la Germania, valent-me, per descomptat, d'un tipus de documentació de naturalesa processal, precisament per la seua extraordinària riquesa informativa (Pérez García 2021). La sèrie Litium de la secció Governació de l'Arxiu del Regne de València recull, com el seu propi nom indica, litigis de naturalesa civil i jurisdiccional entre particulars i institucions. La seua confecció diplomàtica resulta un poc complexa, perquè els casos es van acumulant, els uns darrere dels altres, en els mateixos volums, i no poques vegades, la seua durada supera l'any judicial i es perllonga al llarg de diversos volums. Així doncs, l'historiador ha de seguir el curs dels procediments a través dels anomenats *salts* o anotacions amb la mà i el foli on aquest continua en el mateix registre o en els següents. Siga com siga, aquesta sèrie, Litium, a més d'obrir-nos els ulls davant el nombre extraordinàriament elevat de conflictes derivats per herències, deutes i impagaments —signe inequívoc de les dificultats econòmi-

ques immediatament anteriors a la Germania— ens ha permés detectar tres grans tipus de problemes que es van manifestar amb la màxima virulència durant el trienni comprés entre la mort del rei Ferran el Catòlic (1516) i el frustrat viatge a València del seu successor, Carles d'Habsburg, per a jurar els Furs i ser homenatjat com a monarca a la capital del regne (1519).

En primer lloc, els conflictes intergremials i també intragremials: al voltant d'una vintena durant els 15 primers anys de segle XVI i, ni més ni menys que altres 15 durant el quadrienni 1516-1519, fet que representa una mitjana de 1,4 i 3,75 casos per any respectivament; unes xifres, per cert, que continuaran *in crescendo* al llarg de l'any 1520 —amb 4 casos— i 1521, amb altres 6 conflictes més. En segon lloc, les disputes entre membres de la noblesa valenciana o forana amb interessos en el regne, bé en el si de la pròpia família, bé amb particulars per motius econòmics, bé amb membres d'altres cases nobiliàries. Dins d'aquest subgrup de problemes advertim, però, una progressiva disminució dels casos, ja que si és veritat que en 1515 —l'últim any de vida del Catòlic— va haver-hi un total de 47 disputes judicials i a l'any següent, 1516, un total de 53, no és menys cert que la pressió va començar a cedir en 1517 (30 casos) i es va reduir considerablement en 1518 (11 casos) i 1519 (7 casos).

El focus de conflictes més rellevant de tots els que ha sigut possible detectar en els registres corresponent de la sèrie Litium ve delimitat per les disputes entre poblacions de reialenc, senyors alfonsins i noblesa terratinent a propòsit de l'exercici de la jurisdicció civil i criminal, de la percepció i pagament de drets, de l'explotació de fonts de riquesa —l'aigua, principalment— o de la delimitació de termes. Tan destacada ens ha semblat aquesta qüestió que no podem fer altre que donar suport a la interpretació de Vicent Terol (en premsa) sobre els orígens d'una Germania precedida d'una ebullició política gairebé sense precedents de les poblacions de reialenc davant d'una ofensiva jurisdiccional de noblesa, aprofitant el buit de poder provocat per la mort del rei Ferran II, la supressió *de facto* de la Reial Audiència i la interinitat del Reial Consell davant la indefinició política i l'absència d'un sobirà encara no jurat. Els conflictes van ser molt nombrosos i de gran importància. Va haver-hi lluita cos a cos, morts i, fins i tot, va arribar a fer-se ús de l'artilleria.

Així, la vila de Sagunt es va enfrontar contra la comtessa d'Almenara per la delimitació i explotació econòmica dels respectius termes, i amb la família Vallterra, senyors de Torres Torres, per la gestió de la séquia major, el pasturatge de bestiar i el pagament de peites. Xèrica i la Sra. Joanna Destorrent, viuda d'Andreu Gasull i senyora de Viver, es desavingueren per l'emmurallament d'aquesta última localitat. Lliria i el governador Jeroni de Cabanyelles van pugnar per la delimitació de termes amb Benissanó. Alpont i els Lladró de Pallars, vescomtes de Xelva, es van enfrontar per la possessió de les partides del Camp de Benacacira i de les Foies d'Ahillas. Alzira va mantenir una alerta permanent davant l'actitud ofensiva del marquès de Zenete, senyor de les baronies d'Alberic i Gavarda, així com amb els Castellví, senyors de Carlet, Benimodo i Benimuslem. Xàtiva es va enfrontar virulentament contra els Despuig, senyors d'Alcàntera, Beneixida i el Ràfol, contra els Crespí de Valldaura, senyors de Sumacàrcer —es va arribar a fer ús dels canons prestats pel comte de Cocentaina— i contra molts altres senyors alfonsins dels seus termes generals. Però Maça, senyor de Moixent i de la Font de la Figuera, va mantenir freqüents conflictes amb Ontinyent i amb Villena, a propòsit del control sobre els Alforins que, a finals de 1519, es va complicar amb una disputa per la delimitació de termes entre Moixent i Énguera. Elx-Crevillent, Albaida i Sogorb mai van acabar d'acceptar la seua alienació a favor dels Cárdenas (1469), dels Milà (1471) i dels Aragó Folch de Cardona (1475). La ciutat d'Oriola, finalment, estava a matadegolla amb Cartagena i amb Múrcia a propòsit de l'efímera catedralitat oriolana (1510-1518), assumpte de no poca substància que va donar peu, entre altres greus decisions, a la suspensió momentània de Però Maça com a governador del sud del regne a començament de 1519.

Sense entrar encara en l'àmbit específicament penal, convé subratllar l'elevat valor documental i informatiu de la sèrie processos i papers diversos de la Generalitat de l'Arxiu del Regne de València. Es tracta d'un grup d'aproximadament huit registres amb diferents processos instats per arrendataris d'impostos i drets del General afectats negativament per la revolta, per les operacions militars, per la guerra o per la supressió d'impostos duta a terme pels

agermanats el 21 de febrer de 1521, una acció que va tenir un fortíssim impacte sobre l'economia valenciana en el seu conjunt i que va ser imitada per altres ciutats i viles reials valencianes.⁸

Els processos penals contra els responsables i màxims dirigents de la Germania van ser incoats després de la guerra per tots aquells tribunals que representaven l'autoritat jurisdiccional en la seua màxima instància segons es trobava distribuïda en el Regne de València. No tots els expedients s'han conservat, tot i que tenim constància que, en ocasions, la jurisdicció real i la senyorial van exercir una doble pressió sobre poblacions que havien abraçat la causa de la Germania. Entre els dominis senyorials sobre els quals posseïm informació de la revolta gràcies als processos penals que han arribat fins als nostres dies destaquen els de l'orde militar de Montesa (Hernández 2021).⁹ Dels demés senyorius tot just conservem informació molt indirecta, de la qual han donat compte els diversos especialistes (Pons 2008; Terol en premsa).

Pel que fa als tribunals reials, l'encausament i repressió de la Germania va ser a càrrec dels alts tribunals del regne i, per tant, va quedar fora de l'abast dels tribunals locals, inclòs el de justícia criminal de València (Pérez García, 1991). La major part de les causes que conservem es custodien a l'Arxiu del Regne de València i corresponen a uns pocs documents i processos criminals de les seccions Varia,¹⁰ Sentències,¹¹ i Governació.¹² El gruix de les causes va quedar reservat per als jutges de la Reial Audiència i, en l'actualitat, se'n conserven —uns pocs— dins de les sèries Processos de la Segona i de la Tercera Par-

8 Els registres més destacats per la informació i testimonis que contenen són els següents: ARV. Generalitat. Processos i papers diversos, regs. 2513, 2514, 2515, 2516, 2971, 2972, 2973 i 2974.

9 Vicente Garcia Edo en va dur a terme un inventari titulat *Libros del Archivo de la Orden de Montesa mezclados con los papeles de los legajos de la Orden* que es conserva manuscrit a l'ARV (instruments de descripció, signatura ID/126 i 127).

10 Es tracta de la caixa 44, exp. 4 amb els perdons i excepcions generals de 1524 i 1528, i de la caixa 634, que conté el procés contra Vicent Peris i els seus partidaris, de què tractarem més endavant.

11 Les sentències contra els agermanats es troben a les caixes 211 (exps. 564 a 583) i 467 (exps. 1141 a 1147).

12 Bàsicament es tracta d'un parell de processos de les caixes 4402, exp. 73 (1521) i exp. 78 (1521) i 4403, exp. 72 (1521) contra els agermanats Pere Mojolí, Pere Rea, Joannot Rea i Perot Villes.

t,¹³ i Apèndix de la Segona Part,¹⁴ mentre que la sèrie Apèndix dels Processos de la Tercera Part constitueix el depòsit més important dels processos penals contra els agermanats valencians. En el seu si es custodien els importantíssims processos contra el notari Vicent Ambrós Artés,¹⁵ el racional Joan Caro,¹⁶ i els advocats de la Germania, Bartomeu Monfort i Jeroni Soriano.

Els processos judicials no només aporten valuosos testimonis, detalls crucials i precisions de tot tipus. També ens permeten descobrir dimensions de la història que han pogut passar completament desapercubudes fins que la seua lectura els desvela i els posa al descobert. Posaré tres exemples. El procés contra els advocats de la Germania, Monfort i Soriano, és un dels tresors documentals de l'apèndix a la tercera part dels processos de la Reial Audiència.¹⁷ Aquest text va permetre a Vicent Vallés replantejar la interpretació que havia vingut donant-se en la configuració de l'ideari i del programa agermanat per a passar-se del «legalisme com mala consciència de la revolta» de García Cárcel (1981: 98-103) al «reformisme dins la llei» de Vallés (1990 i 2000: 53-60). La importància de les figures de Soriano i Monfort no havia passat desapercubuda a Joan Fuster (1962: 66), però la seua transcendència augmenta en comprovar l'elevat nombre de testimonis d'ell mateix i la seua extraordinària rellevància política.¹⁸

13 El més rellevant dels quals és el procés dels procuradors fiscals contra el jurista misser Francesc d'Artés i el notari García Huguart. ARV. Reial Audiència. Processos. Part tercera, caixa 365, exp. 2073.

14 Probablement el procés més important de tots els que es conserven en aquesta sèrie és l'instat contra Onofre Bartomeu de Cas i els agermanats de Gandia [ARV. Reial Audiència. Processos. Segona part. Lletre P. Apèndix, exp. 13 (1522)], seguit dels incoats contra el botiguer Paulo Rigo. ARV. Reial Audiència. Processos. Segona part. Lletre P, exp. 13 – Apèndix (1524) i contra l'agermanat saguntí Bernat Puig [ARV. Reial Audiència. Processos. Segona part. Lletre P. Apèndix, exp. 26 (1532)], aquest últim estudiat per Miguel Gálvez Rodríguez en el seu treball de fi de màster (2018).

15 ARV. Reial Audiència. Processos. Tercera part. Apèndix, exp. 6162 (1524).

16 ARV. Reial Audiència. Processos. Tercera part. Apèndix, exp. 6163 (1524).

17 ARV. Reial Audiència. Processos. Tercera part. Apèndix, exp. 6122. Es tracta de volum format per 629 folis que comença el 12 de febrer i conclou el 15 de setembre de 1524, del qual misser Joan March de Bas va ser el jutge relator de la causa i Joan Esmenart i Galcerà Pérez, els escrivans.

18 César Martínez Camarena prepara a hores d'ara una acurada edició d'aquest procés en el qual, a més dels mateixos Soriano i Monfort, van prestar testimoni personatges de tant relleu i pes com els senyors de Beniarjó i la Foia de Salem, Canet, Rafelbunyol i Toga, el mestre de Montesa, el mestre racional, el bisbe de Sogorb, el virrei i diverses dotzenes de notaris i juristes de la ciutat de València.

Els procediments contra el capità agermanat Vicent Peris han permés identificar una nova institució de la Germania capitalina —els anomenats Dotze Electes— al mateix temps que han donat peu a una visió un poc més «democràtica» i «corporativa» o «gremialista» de la direcció del moviment agermanat, després, fins i tot, de la dimissió de la segona Tretzena (30 de juliol de 1521). El procés contra els «agermanats» de l'any 1541 va permetre en el seu moment una reavaluació del fenomen *encobertista*, molt més desvinculat de la Germania de 1522 del que es poguera creure llegint els treballs d'Eulàlia Duran, i molt més en línia amb les manifestacions de radicalitat religiosa del començament del segle XVI (Pérez García-Catalá 2000: 21-174). A continuació, ens ocuparem d'aquests dos últims casos per a il·lustrar d'alguna manera tot el que hem pretés dir amb aquestes breus línies.

3. Els processos incoats amb motiu dels enfrontaments entre el marquès de Zenete i el dirigent agermanat Vicent Peris

El cabal d'informació que brolla dels processos judicials pot resultar sorprenent, sobretot si determinat episodi aconsegueix donar peu, no a un, sinó a diversos expedients. Aquest seria el cas del duel entaulat entre el subrogat del governador de València, Rodrigo Hurtado de Mendoza, marquès de Zenete, i el líder agermanat Vicent Peris des dels últims dies de desembre de l'any 1521 fins a la mort del velluter d'origen sogorbí el dilluns de carnaval de 1522 (García Cárcel 1981: 132). L'enfrontament entre els dos dirigents va tenir dos escenaris —les ciutats de Xàtiva i de València— i dues dates clau: el divendres 24 de gener i el dilluns 3 de març de 1522. Totes dues van estar precedides d'un desplegament estratègic d'avertiments i amenaces, de mobilització de forces i també de negociacions polítiques. El 24 de gener de 1522, Vicent Peris va fer presoner el marquès de Zenete al convent de la Trinitat de Xàtiva, el va tancar al castell de la ciutat i el va reduir a la condició d'ostatge davant d'una previsible ofensiva del virrei, Diego Hurtado de Mendoza, comte de Melito, germà del marquès de Zenete. El dia 3 de març la truita s'havia girat completament. Zenete havia pogut burlar el seu confinament el diumenge

9 de febrer, i, després de visitar el seu germà a Albaida, va retornar a València a temps de preparar la seua revenja (Vallés 2007; Pérez García 2020b: 196-197).¹⁹

El marquès va arribar a la capital el dimecres 19 de febrer. Peris va entrar a la ciutat sis dies després: el dimarts 25 de febrer de 1522. La situació viscuda a Xàtiva tornava a reproduir-se a València, però amb una important diferència: malgrat les esperances que el líder agermanat tenia depositades en el suport dels seus, l'avantatge numèric estava ara de part dels oficials del rei. Zenete, tot i això, va convidar Peris a negociar i, per a facilitar la trobada, va posar en les seues mans dos ostatsges eminents: el comanador Santàngel i el fill del tresorer Sánchez. Dijous Gras (27 de febrer) van acordar veure's a la parròquia de Sant Tomàs. El capità agermanat no s'hi va presentar. Va eixir de casa, però, arribat a la parròquia de Sant Martí, va fer mitja volta. Tampoc va voler rebre l'agutzil Lluís Font, que havia anat a buscar-lo per fer-li arribar les condicions del marquès. El procés incoat contra els seguidors de Peris el dilluns 3 de març de 1522 no conté informació sobre l'esdeveniment el divendres 28 de febrer i el dissabte 1 de març anteriors. Hi ha al·lusions a la missa de l'Esperit Sant que va tenir lloc a la capella de la casa del governador Cabanyelles el diumenge 2 de febrer. A aquesta havien sigut convidats certs representants dels clavaris i majorals de les confraries d'artistes i menestrals i dels quatre districtes de l'horta de València.

Arribats a aquest punt, el procés contra les forces de Peris, el mateix que la sumària informació de testimonis sobre els successos de Xàtiva de 24 de desembre de 1521, ens situen davant d'aspectes de la Germania desatesos per una historiografia que havia convertit els anomenats Tretze Síndics de València en l'únic òrgan rector o dirigent del moviment (García Cárcel 1981; Duran 1982; Vallés 2000). Si els Tretze de la capital havien presentat la seua dimissió el 30 de juliol de 1521, de quina manera es van organitzar confraries i oficis suposadament desarticulats com a moviment revolucionari per a enviar representants davant els governadors? I, concretant encara més, com és possible que una representació presumptament informal rebera la denominació dels Dotze

19 La informació dels successos de Xàtiva es troba en ARV. Governació. Lítium, reg. 2472, mans 7 i 8, fols. 311 r-362 v.

Electes per a la Pacificació de la ciutat? Aquesta és, sens dubte, una de les grans novetats que els processos judicials que recentment hem començat a estudiar amb atenció han aportat al coneixement de la Germania. Davant d'una visió «verticalitzada» del fenomen, personificada per la Tretzena, vam descobrir una realitat molt més «horitzontal i transversal», representada per les «comissions d'electes» (Pérez García en premsa) que van existir abans de la configuració de les dues tretzenes i van continuar existint fins al final de la contesa.²⁰

Concloua la missa, els representants van ser convidats a deliberar tot sols a la capella. Els electes van proposar garantir a Peris la seua vida i la de la seua família, oferir un estatge segur i, en cas de no acceptar, un guiatge i fins a dos mil ducats perquè abandonara el regne. L'oferta va ser acceptada pels governadors i presentada al capità agermanat al convent de Sant Agustí, en presència del seu prior. Aparentment, Peris va acceptar les condicions i semblava que cedia als desitjos del governador Cabanyelles i del seu subrogat, el marquès de Zenete. Però Rodrigo coneixia massa bé Peris per a deixar-se enganyar i tenia preparada una maniobra audaç, si, com finalment va succeir, el capità velluter es feia arrere. Tot estava presumptament disposat perquè el dilluns 3 de març de 1522 es verificara la rendició. Peris es va reunir amb els del seu ofici a la seua confraria, i, acompanyat de dos frares franciscans cognomenats Ribera i Castellví, es va dirigir a la recerca dels governadors. En arribar a la plaça de Santa Tecla, un dels seus, el seu company Bartomeu Martí (o Gil), cabanyer, li va fer saber que Zenete l'estava esperant en companyia d'un esbirro, a punt per a matar-lo. A correuita, Vicent Peris va tornar sobre els seus passos i es va refugiar a casa seva, situada al carrer de la Mare de Déu de Gràcia, a les proximitats del convent de Sant Agustí. Els seus partidaris van ser repartits entre la casa i els carrers veïns per a intentar contraestimar l'atac dels governadors.

Els electes continuaven reunits a la confraria dels sabaters. Assabentats del que havia passat, van intentar parlar amb Peris, però el prior de Sant Agustí els va

20 Una comissió de 12 electes havia acompanyat el marquès de Zenete a Xàtiva al desembre de 1521 i una nova comissió d'electes va actuar com a intermediària entre Peris i els governadors Cabanyelles, Hurtado de Mendoza i Exarch els dies 2 i 3 de març de 1522 a València.

informar que el capità opinava que l'havien traït i es negava a rebre'ls. En previsió del que estava succeint, Zenete ja tenia disposades les ordres perquè els oficials reials, diversos cavallers, juristes, notaris, mercaders i alguns fidels artistes i artesans, armats amb piques, espases i rodelles, rodejaren Peris i els seus, no sense abans assegurar-se que les portes de la ciutat quedaren tancades per evitar la fugida dels rebels. Després d'haver reunit les seves forces a la plaça de la catedral, el grup va baixar pel carrer de Cavallers, va seguir per la Bosseria fins a la plaça del Mercat. Allà, Zenete va ordenar formar tres esquadrans. El primer, comandat per Jeroni de Cabanyelles ocuparia el carrer del Fumeral. El segon, capitanejat pel subrogat Manuel Exarch, havia de fer el mateix amb el de Sant Vicent. Les dues vies discorrien en paral·lel al carrer de la Mare de Déu de Gràcia, on es trobava la casa de Peris. El marquès, amb el suport dels seus propis alabarders i diversos homes valents de casa, s'havia reservat l'atac frontal contra l'habitatge del capità velluter.

El combat va ser terrible. Els homes de Peris havien ocupat els terrats. Des d'un d'ells, algú va llançar un taulell que va fer caure i va malferir el marquès. La lluita era desigual i Peris estava venut. El comandant va intentar fugir a la desesperada, però a penes deixar sa casa va rebre una gravíssima ferida, el van fer caure en terra i hi va quedar entravessat. Zenete va ordenar que li tallaren el braç i el cap a Peris, i els va enviar com un macabre trofeu al seu germà el virrei, el comte de Melito. Posteriorment, totes dues despulles quedarien exposades a València, a la picota de Fontinet i del portal de Sant Vicent. Quaranta homes —entre ells, dotze velluters— i una dona, Isabel Saüc, van ser capturats a la casa de Peris i en les seues proximitats. Dimarts, 4 de març de 1522, nou d'ells van ser executats donant-los garrot a la presó i els seus cossos van ser exposats a la forca de la plaça del Mercat. L'endemà, dimecres, quatre homes i dues dones —entre elles la mateixa Isabel Saüc— van ser penjats en públic. Finalment, dijous, 13 de març de 1522, va ser posat a la forca el velluter Francesc Rosales (Pérez García 2017: 145-171).²¹

21 El procés instat contra Peris i els seus es compon de 73 folis, dels quals els tres últims estan en blanc. Comença el mateix dilluns 3 de març de 1522 i culmina, 17 dies després, el 20 de març. El tribunal va ser presidit pel mateix Zenete en qualitat de subrogat de governador, per misser Jeroni Escarner i per l'assessor ordinari de la Governació, misser Gaspar Rosell. Al capdavant de l'acusació pública es trobava el notari procurador fiscal, Damià Bungal, i el regent de l'advocat fiscal, Martí Pons. ARV. Varia, caixa 634.

4. Procés contra els encobertistes de 1541

De la importància i interès del procés contra els encobertistes i presumptes factors d'una «nova Germania» l'any 1541 donen compte les recensions a què va donar lloc l'any 2001 (Dedieu) i 2009 (Perarnau) la nostra edició anotada sobre aquest (Pérez García-Catalá 2000).²² El document constitueix, una vegada més, la prova de la transcendència documental de l'apèndix de la tercera part dels processos de la Reial Audiència de València per al coneixement de la Germania de València, més enllà, fins i tot, dels seus estrictes límits cronològics. Perquè, en efecte, la immensa majoria dels acusats i testimonis del procés de 1541 havien tingut una participació més o menys destacada durant la guerra i la resistència armada de la vila d'Alzira (1521-1522). Amb ells ens trobarem vint anys després, implicats en un assumpte rocambolesc, que, al marge dels seus detalls més sorprenents i tràgics, representa una finestra oberta cap al passat.

Tot i que els principals reus, el forner Jeroni Cerdà i el fuster Jeroni Soldevila, eren llavors acomodats veïns de la ciutat de València d'uns quaranta anys aproximadament, en la seua no tan llunyana joventut, havien participat en la defensa de la vila d'Alzira, havien fet front a les tropes del virrei i havien seguit —amb devoció— el segon Encobert o Encobert d'Alzira. Altres acusats també havien lluitat a Alzira i, fins i tot, havien format part de la guàrdia de corps de l'Encobert, com a alabarders seus. Aquest seria el cas del pare de Terol Bernardino Acero, que finalment va aconseguir burlar la justícia, tot i haver sigut el responsable últim de la remor —«conspiració», van afirmar les autoritats valencianes— que va acabar portant al cadafal els seus vells amics i correligionaris Cerdà i Soldevila. Prop d'una vintena d'antics agermanats —alguns capturats i interrogats, altres fugits, altres mers testimonis— desfilen per les prop de 570 pàgines d'aquesta causa, aportant-hi referències, detalls i

22 El procés original, format per 285 folis, es custodia a l'ARV. Reial Audiència. Processos. Tercera part. Apèndix, exp. 1610 (1541). La transcripció i edició anotada que en vam fer va estar precedida d'un extens estudi introductor i enriquida amb 28 documents complementaris.

narracions d'esdeveniments presents i alguns altres que havien tingut lloc vint anys arrere. Entre tots ells, cal destacar, al meu entendre, l'ancià abaixador Joan López —o Llopis— Mosquerla, llavors considerat com un vell malalt i pobre —miserable persona— que encara havia de treballar per a mantenir la seua dona esposa i els seus fills, que s'havia manifestat notablement simple i ignorant en les seues declaracions i que, al parer dels jutges, s'havia conduït sense cap malícia en aquest cas. No obstant això, López Mosquerola havia tingut una participació molt destacada en la revolta agermanada de 1521. El seu nom figurava en les dues grans llistes d'exceptuats dels perdons o guiatges generals de 30 de gener de 1524 i 19 de setembre de 1529. Pel que sabem, entre moltes altres funcions polítiques, Mosquerola havia actuat com a enllaç entre la seua confraria, o ofici, i els electes designats per a estudiar la situació creada per la violenta supressió d'impostos per part dels velluters el dia 21 de febrer de 1521.²³ Mesos després va dur a terme tasques de mediació entre els més conservadors Tretze de la ciutat de València i els més radicals prohoms de la Germania de Morvedre.²⁴

Es fa difícil decidir si els esdeveniments que van donar lloc a la detenció de Cerdà i Soldevila, a l'empresonament preventiu d'alguns amics i veïns, i a la infructuosa persecució d'Acero, van estar directament o indirectament vinculats a la *resurrecció* de l'Encobert l'any 1529, un episodi escassament conegut que es va saldar amb l'execució d'un home anomenat Alonso de Vitòria (Carreres 1935: 816). El que sí que sembla clar és que, en 1541, coincidint amb els preparatius de la que, fet i fet, anava a materialitzar-se com la fracassada jornada per a la conquesta d'Alger, entre un petit grup d'antics agermanats va començar a estendre's la remor que l'Encobert, que ara es feia dir Enrique de Mendoza i gaudia del suposat títol nobiliari de duc de Pera, continuava viu, es trobava a Flandes casat en secret amb la filla del rei d'Anglaterra, i esperava l'imminent mort de l'emperador Carles V per a abandonar el seu retir, prendre

23 ARV, Protocols, núm. 12443, s/n.

24 ARV. Generalitat. Processos i papers diversos, núm. 2512, s/n (testimoni del dijous 21 de novembre de 1521).

possessió dels regnes peninsulars que legítimament li pertanyien i defensar valerosament les seues fronteres davant d'un nou intent de conquesta d'Espanya per part de l'Islam (Pérez García-Catalá, 2000: 58-82).

No resulta difícil d'entendre l'enrenou que semblant història podria haver causat entre les autoritats valencianes, capitanejades llavors pel virrei Ferran d'Aragó, duc de Calàbria. Amb independència que la figura del Sr. Enrique de Mendoza poguera ser l'estrafolari resultat de les lectures —que Roger Chartier qualificaria de «fràgils»— de les gents senzilles del Renaixement o la insidiosa estafa d'un malvat —Acero— disposat a desvalisar els seus antics amics, no hi ha cap dubte que la transformació de l'Encobert de 1522 en el duc de Pera de 1541 no haguera sigut possible sense l'accés al contingut de la novel·la de cavalleries *Tirant lo Blanc* de Joannot Martorell en la seua edició castellana editada per Diego Gumiel a Valladolid l'any 1511 (Pérez García 2006). Així i tot, el virrei i el governador van donar crèdit a la denúncia presentada pel mercader Joan Agostí Bueso, fill d'un antic artiller de la Germania i patró o mestre de Jeroni Cerdà, el dia 18 de maig de 1541. Van detenir el forner i el seu amic, el fuster Soldevila, i, després d'un judici sumaríssim, van ordenar el degollament de tots dos el dissabte 21 de maig de 1541, just tres dies després d'haver sigut denunciats.

5. Conclusió

Memòria i història són dues dimensions diferents de la nostra relació amb el passat. La història sense la memòria es pot imaginar. El contrari, però, no és possible, llevat que el mite acabe ocupant el buit deixat per la història. La memòria de la Germania ha sigut oblidada amb motiu del seu cinqué centenari. Els historiadors hem continuat fent la nostra feina. Hem tornat a l'arxiu, hem exhumat vells papers, hem constatat —horroritzats— que molts ja no es podien llegir, tan deteriorats com estaven, i hem intentat incrementar i renovar el nostre coneixement sobre els successos que van tenir lloc durant els anys 1519-1522 dins de les fronteres de l'antic Regne de València. La Universitat de

València ha fet tot el que estava al seu abast per a commemorar aquell conflicte, revolta i guerra civil del Renaixement. Les autoritats autonòmiques s'han inhibit de tot per omisió i per acció. Per descomptat, han mirat freqüentment cap a una altra direcció, però també han denegat explícitament el seu suport quan els ha sigut sol·licitat. Els projectes als quals em referisc eren anteriors a la pandèmia. Tenint en compte les circumstàncies, s'hauria comprés que el suport fora un poc més limitat, encara que no per això menys eficaç. Hauria sigut prou un compromís per a millorar les perspectives de conservació i preservació de la documentació que estem perdent d'una manera tan dramàtica com accelerada. De moment, la pitjor part toca als protocols notarials del període, alguns dels quals ja s'han convertit en un garbuix de paper esmicolat per l'òxid. Aviat li arribarà el torn als processos de la Germania, la importància històrica dels quals he pretés subratllar en aquest breu text. Si, amb documents i historiadors que els reivindiquen, no hi ha hagut memòria pública de la Germania, podem imaginar què passarà quan ja no tinguem documents per a estudiar. Potser la perícia i professionalitat dels nostres arxivers aconseguiran preservar-los cent anys més, perquè està. Està demostrat que a la Generalitat li agraden molt més les commemoracions hexaseculars que les pentaseculars.

Bibliografia

- CARRERES ZACARÉS, S. (1935) *Llibre de Memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana vol. II.
- DEDIEU, J.-P. (2001) Ressenya a «*Epígonos del encubertismo. Proceso contra los agermanados de 1541*», Pérez García (Pablo), Catalá Sanz (Jorge Antonio)», *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies*, 5 / 2, pp. 171-173.
- DURAN, E. (1982) *Les Germanies als països catalans*, Barcelona, Ed. Curial.
- FUSTER, J. (1962) *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Edicions 62.
- GARCÍA CÁRCCEL, R. (1981) *Las Germanías de Valencia*, Barcelona, Ed. Península.
- HERNÁNDEZ RUANO, J. (2021) «Las Germanías en el Maestrat, Morella y Peníscola. Cénit de una conflictividad bajomedieval», a *Más allá de la capital del reino... La Germania y el territorio valenciano*, vol. 1, València, Universitat de València (en premsa).

- PERARNAU ESPELT, J. (2009) Ressenya a «*Epígonos del encubertismo, proceso contra los agermanados de 1541*, de Pablo Pérez García y Jorge Antonio Catalá Sanz, Valencia, Direcció General del Llibre i Coordinació Bibliotecària, 2000», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 28, pp. 719-721.
- PÉREZ GARCÍA, P. (1991) *El Justicia criminal de Valencia (1479-1707). Una magistratura urbana ante la consolidación del Absolutismo*, València, Generalitat Valenciana.
- (1996) «Conflicto y represión: la justicia penal ante la Germanía de Valencia (1519-1523)», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 22, pp. 141-198.
- (2006) «Literatura y subversión: el Duque de Pera, de príncipe del Imperio Griego a líder escatológico», *Aktualnye Problemy Sovremennoi Ibero-Romanistiki*, 3, pp. 119-141.
- (2013) «Perspectivas de análisis del proceso penal en el Antiguo Régimen: el procedimiento ordinario de la Valencia foral (ss. XVI y XVII)», *Clío & Crímen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, 10, pp. 35-82.
- (2017) «El escenario del líder revolucionario: los últimos días de la vida de Vicent Peris», dins *Las Germanías de Valencia, en miniatura y al fresco*, Valencia, Ed. Tirant lo Blanch, pp. 145-171.
- (2020a) «La Germanía, quinientos años después», dins *Reflexiones históricas y artísticas en torno a las Germanías de Valencia. II Universitat de Tardor d'Alaquàs*, València, Universitat de València, pp. 17-85.
- (2020b) «Zenete y Peris en Xàtiva: primer capítulo de un duelo a muerte», dins *La Germania a Xàtiva. Actes de les XI Jornades d'Art i Història. Xàtiva, 2019*, Xàtiva, Ulleye, pp. 119-197.
- (2021) «Entre Fernando y Carlos: conflictos y violencia política en el Reino de Valencia (1516-1519)», dins *El advenimiento de la Casa de Austria a los reinos hispánicos*, Madrid, Cátedra de Estudios Casa de Austria, pp. 321-351.
- (en premsa) «Los electos de la Germanía (1520-1522): de la invisibilidad a la evidencia», dins *Estudios en homenaje al profesor Rafael Benítez Sánchez-Blanco*.
- PÉREZ GARCÍA, P.; CATALÁ SANZ, J. A. (2000) «Proceso contra la nova germania», dins *Epígonos del encubertismo. Proceso contra los agermanados de 1541*, Valencia, Biblioteca Valenciana, pp. 113-140.
- PONS FUSTER, F. (2008) *La Germania a Gandia i el duc Joan de Borja*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- TEROL I REIG, V. (en premsa) *Un regne sense cavallers? La Germania a la governació de Xàtiva*, Alacant, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- VALLÉS I BORRÀS, V. (1990) *Bases ideològiques y programa reivindicativo de la Germanía*, Borriana, Ediciones Histórico-Artísticas S. A.
- (2000) *La Germania*, València, Ed. Alfons el Magnànim.
- (2007) «L'enfrontament de Rodrigo Hurtado de Mendoza i Vicent Peris a la Xàtiva de la Germania», *Papers de la Costera*, 13, pp. 13-28.